

Les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell: algunes claus per a la seva lectura

per Agustí Alcoberro

RESUM:

L'article passa revista general a aquesta història de Catalunya i de la Corona d'Aragó escrita per l'arxiver reial de Barcelona entre 1495 i 1513 i publicada pòstumament el 1547. S'hi estudia la personalitat intel·lectual de l'autor i la seva relació amb el cercle d'humanistes format a Barcelona al darrer terç del segle xv. Des d'un punt de vista metodològic, les *Cròniques d'Espanya* mostren senyals inequívocs de modernitat: la reflexió sobre la fiabilitat de les fonts, l'ús de documentació d'arxiu i el recurs a l'arqueologia i a l'etimologia. Els continguts qüestionen alguns dels mites historiogràfics medievals. L'article examina també la influència de l'obra damunt la historiografia catalana moderna i contemporània.

PARAULES CLAU:

Historiografia; humanisme; Renaixement; Catalunya; Corona d'Aragó; Carbonell.

ABSTRACT:

The article offers a general overview of this history of Catalonia and the Kingdom of Aragon, the work of the Barcelona royal archivist, written between 1495 and 1513 and printed posthumously in 1547. It examines the intellectual personality of the author and his relationship to the circle of humanists raised in Barcelona in the last third of the fifteenth century. As far as the methods are concerned, the *Cròniques d'Espanya* show unmistakable signs of modernity: in their discussion of the reliability of the sources, in their use of archival documents, and in their recourse to archaeology and etymology. In terms of their contents, they cast doubts on some of the medieval historical myths. Their influence on Catalan historiography of the early-modern and modern periods is also examined.

KEY WORDS:

Historiography; humanism; Renaissance; Catalonia; Aragon; Carbonell.

El 3 de febrer de 1495, l'arxiver reial de Barcelona Pere Miquel Carbonell va iniciar la redacció de la seva obra més emblemàtica i voluminosa, les *Cròniques d'Espanya*. Carbonell va cloure la redacció del text el 26 de març de 1513, tot i que posteriorment encara hi afegí alguns documents, a mode d'annexos. L'obra va ser publicada pòstumament, a Barcelona, el 1547, per l'impressor Carles Amorós, en una edició poc acurada i farcida d'errors d'impremta. Recentment, n'hem fet l'edició crítica.¹

1. P. M. CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*. Edició crítica d'A. Alcoberro. Barcelona, Barcino, 1997, 2 vols. (Els Nostres Clàssics, col. B, vols. 16-17).

En aquest article, pretenem situar l'autor en el context més ampli de l'humanisme català de la fi del segle xv; donar algunes claus per a la lectura de l'obra, tant des d'un punt de vista metodològic com de continguts; i repassar, breument, l'impacte del text en la historiografia catalana moderna i contemporània.

Carbonell i l'humanisme català

Pere Miquel Carbonell i de Soler² va néixer a Barcelona el 8 de febrer de 1434. El 3 de març de 1458, a l'edat de 24 anys, va ser nomenat notari públic per Alfons IV. El 9 de desembre de 1476 Joan II el va nomenar arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona; Carbonell va prendre possessió del càrrec el 7 de gener de 1477. Amb ell s'iniciava una notable nissaga d'arxivers, ja que tant el seu fill, Francesc, com el seu nét, Pere Miquel, van succeir-lo en el càrrec, tot perpetuant la presència dels Carbonell a l'Arxiu Reial fins el 1530. L'historiador va morir a Barcelona el 2 d'abril de 1517.

Carbonell, si bé no el més brillant, va ser probablement el membre més actiu i, d'alguna manera, l'autèntic aglutinador del primer nucli d'humanistes catalans, format durant el darrer terç del segle xv. Ens referim a un col·lectiu de funcionaris reials, juristes i eclesiàstics amb uns interessos comuns (els *studia humanitatis*, és a dir, la gramàtica, la retòrica, la poesia, la història i la urbanitat, o filosofia moral), una biografia poc o molt escorada vers Itàlia —entre el Nàpols d'Alfons el Magnànim i la Roma dels Borja—, i també amb uns vincles forjats a través de la relació personal i del gènere epistolar.³

Formaven part d'aquell nucli consellers reials com Jaume Pau i Bartomeu de Verí —que va ser regent de la Cancelleria des de 1476 i membre del Consell d'Aragó creat per Ferran II el novembre de 1494—, el lloctinent de protonotari Joan Peiró, el lloctinent de mestre racional Pere Bancells i els juristes Joan Vilar, Teseu Benet, Ferran Valentí i Joan Ramon Ferrer. El cercle es completava amb eclesiàstics com l'ardiaca de Barcelona Lluís Desplà i d'Oms —diputat de la Generalitat en el trienni 1506-1509, impulsor de les obres que van convertir la Casa de l'Ardiaca en un bell palau italianitzant i col·leccionista notable de peces arqueològiques—, el prevere Gabriel Vilell i el jerònim Guillem Fuster —bibliòfil, poeta i erudit.

Des del punt de vista historiogràfic, cal remarcar-ne, però, dos altres personatges, caracteritzats per la ferma petja italiana, el cardenal Joan Margarit,⁴

2. Sobre l'autor i la seva obra, vegeu l'estudi introductori que publiquem a P. M. CARBONELL, *Cròniques...*, especialment 7-36. D'altra banda, continua essent de gran utilitat M. DE BOFARULL, *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*. Barcelona, 1864-1865, 2 vols. (CO.DO.IN.ACA, XVII i XVIII).

3. Per entendre aquell entorn, vegeu M. VILALLONGA, *La literatura llatina a Catalunya al segle xv. Repertori bio-bibliogràfic*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1993; J. RUBIÓ i BALAGUER, *Humanisme i Renaixement*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990 (Obres de Jordi Rubió i Balaguer, VIII).

4. R. B. TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona. La seva vida i les seves obres*, Barcelona, Curial, 1976; «Margarit i el tema dels gots», *Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, 151-168.

bisbe d'Elna i de Girona, i el canonge de Barcelona Jeroni Pau.⁵ El primer, que va ser successivament ambaixador a Roma d'Alfons IV, Joan II i Ferran II, va posar els fonaments de la historiografia humanista catalana mitjançant dues obres, d'una banda, el *Paralimpomenon Hispaniae*, història antiga peninsular redactada a partir de 1465 (i editada pòstumament el 1545, a Granada, per Sancho de Nebrija); i d'altra banda, el text més breu, però altament significatiu, *De originem regum Hispaniae et gotorum*, escrit vers 1459, en què l'autor presenta una filiació directa entre els antics gots i el principat de Catalunya.

Jeroni Pau, cosí de Carbonell, va viure disset anys a Roma (1475-1492), on va gaudir d'importants càrrecs curials, a l'ombra del seu benefactor el cardenal Roderic de Borja. Tanmateix, el 1492, pocs mesos després que Roderic esdevingués papa amb el nom d'Alexandre VI, va haver de retornar a Barcelona, a causa d'una greu malaltia; va morir al cap i casal el 22 de març de 1497. Pau va ser autor, entre d'altres, del *De fluminibus et montibus Hispaniarum libellum*, escrit vers 1475 i editat a Roma, probablement el 1491, que consitueix el primer diccionari geogràfic peninsular, a la manera humanista. També va redactar l'epístola *Barcino*, impresa a Barcelona aquell mateix any, exemple d'elogi humanista de ciutats, en què es combinen notícies històriques, literàries, arqueològiques i de vida quotidiana. La seva petja és fonamental tant en la decisió de l'arxiver de redactar les *Cròniques d'Espanya* com en l'assessorament i correcció dels seus primers passatges.

Pere Miquel Carbonell esdevingué l'autèntic cohesionador d'aquell nucli a Barcelona. No només va establir lligams personals i epistolars amb tots els seus membres, que conservà amb diligència notarial. També va ser promotor de diverses iniciatives que simbolitzen per elles mateixes aquell primer caliu humanista. N'esmentarem tot just tres. D'una banda, la redacció del *De viris illustribus catalanis*,⁶ escrit el 1476 a la manera del *De viris illustribus* de Bartolomeo Facio. L'obra constitueix el primer repertori d'autors catalans i és, alhora, un interessantíssim retrat generacional d'aquell col·lectiu italianitzant.

D'altra banda, les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*—l'autoria de les quals ha estat atribuïda al nostre arxiver, en un treball gairebé definitiu, per Antoni M. Badia i Margarit—⁷ consitueixen la primera reflexió moderna, de caire humanista, sobre la llengua catalana, amb innegables punts de contacte amb el debat lingüístic que aleshores es produïa a Itàlia i que en els decennis posteriors es reproduiria arreu de la Romània.

Finalment, Carbonell va compilar també un gran nombre d'inscripcions antigues, recollides per ell mateix, pel seu fill Francesc i pel seu cosí Jeroni Pau en una obra que du per títol *Epigramata in lapidibus sive marmoribus sculpta*,

5. J. PAU, *Obres*. Edició a cura de M. VILALLONGA 2 vols., Barcelona, Curial, 1986.

6. L'obra va ser editada per M. DE BOFARULL, *Opúsculos...*, II, 237 i ss. Recentment, ha estat objecte d'una edició crítica, acompanyada de la versió catalana, per M. VILALLONGA, *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell*, Barcelona, 1988, 47 i ss.

7. A. M. BADIA I MARGARIT, *Les Regles d'esquivar vocables i 'la qüestió de la llengua'*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999.

*tam Romae et Barcinonae quam Tarracone, quam etiam in Hispania accipe.*⁸
 Aquest text pot ser considerat el punt d'arrencada de l'epigrafia i l'arqueologia a la península.

El mateix Carbonell, a les *Cròniques d'Espanya*, data, de manera inequívoca, el moment d'arrencada de l'humanisme català a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim. Així, després d'esmentar alguns dels grans humanistes que el monarca hi va aplegar —entre altres, Lorenzo Valla, Antonio Beccadelli, Bartolomeo Facio i Giovanni Giovanni Pontano—, l'arxiver afirma,

«Dels quals se mostren moltes obres han escrit e fet gran lum, no solament a tota la Itàlia, mes encara a totes les terres del dit rey Alfonso, los hòmens de les quals eren dats a saber poch en poesia e art oratòria. E après, ab lo saber e doctrina de aquells divulgada y extesa quasi per totes les terres de christians, han après e aconseguít llur sciència e doctrina, y especialment en art oratòria e poesia, de les quals poch gustaven, y en lo parlar y escriure no tenien elegància, ni la sciència que après per los sobredits poetes y oradors han haguda e han encara alguns en aquests regnes e principat del dit sapientíssimo rey don Alfonso, qui és estada causa, per lo que és dit, de suscitar aquestes sciències qui estaven adormides. Y en escriure y ordenar en latí alguns privilegis e letres, nosaltres, vassalls del dit rey d'Aragó, usàvem molt de la barbària, ne teníem aquella suavitat y elegància que per gràcia de nostre senyor tenen vuy alguns».

En definitiva, doncs, amb el Magnànim

«...los estudis de Humanitat, qui quasi eren abolits e perduts, floriren e vingueren a lum, e foren restitubits al primer estat de la gran poesia, elegància, sciència e doctrina e ornament en què estar solien antigament».

És difícil trobar cap altre text que expressi amb tanta precisió i rotunditat, en terres catalanes, el punt de trencament entre medievalitat i modernitat. La consciència de ruptura és, en Carbonell, meridiana, absoluta.

Les Cròniques d'Espanya, qüestions de mètode

Un problema essencial per a la historiografia humanista era l'establiment de la fiabilitat de les fonts. El mateix Carbonell constata que en la historiografia medieval apareixen

«...molts errors, rondalles e coses increhibles [...] per defectes de no haver hagut o fundament dels predits auctors aprovats de les gestes dels quals han scrit, o per culpa dels transcriptors».

8. Publicada per Manuel DE BOFARULL, *Opúsculos...*, I, 137-320.

En definitiva, doncs, la fiabilitat històrica suposa dues condicions, l'ús d'autors fidedignes («autors aprovats») i l'accés als textos mitjançant el seu original, o bé a través de còpies fidels. Per a l'Antiguitat, aquesta actitud exigeix recórrer als clàssics o bé als autors humanistes. La biblioteca de Pere Miquel Carbonell mostra l'interès de l'autor per estar al dia de les novetats editorials impreses a Itàlia, tant pel que fa a les edicions crítiques dels antics com a les històries dels moderns.⁹

Per al període medieval, però, que constitueix el moll central de les *Cròniques d'Espanya*, les «obres aprovades» són sobretot, per a Carbonell, les cròniques que custodia el mateix Arxiu Reial —on, amb paraules seves, «són recondits los libros, registres, instruments y escriptures veres autèntiques». En particular, la *Crònica general de Pere III el Cerimoniós*, també anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya*, que l'autor parafraseja en diverses parts de l'obra. I, de manera molt especial, la *Crònica personal* del mateix monarca, que Carbonell creia que havia estat escrita personalment pel rei (el qual «compongué, scrivi e ordenà de mà sua huna gran hystòria o chrònica») i que decideix transcriure íntegrament, «...he delliberat, yo dit archiver, de mot a mot com stà scrit transcriure aquella en lo present libre».

Amb les *Cròniques d'Espanya* de Carbonell s'inicia, doncs, l'edició moderna de les anomenades grans cròniques medievals.

El recurs al gènere cronístic, que té òbviament altres concrecions,¹⁰ ve acompanyat per una novetat absoluta, l'ús de documents d'arxiu, que Carbonell coneixia bé a causa del seu càrrec. Aquest fet ja va ser destacat per Manuel de Bofarull i de Sartorio. Escrivia el director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a mitjan segle XIX, en plena febrada positivista, que un dels mèrits de Carbonell era «haber sido el primero en apoyar la mayor parte de sus dichos en documentos, que actualmente siguen los historiadores de más nota».¹¹

Carbonell utilitza en la seva obra un total de seixanta-tres documents de l'Arxiu Reial, vint-i-vuit dels quals són transcrits íntegrament o parcialment.¹² La funció d'aquesta documentació és, però, auxiliar, ja que permet a l'autor corroborar, o bé esmenar, la informació de les fonts cronístiques. Després de les *Cròniques d'Espanya*, caldrà esperar als *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita per disposar d'una altra obra historiogràfica que utilitzi els magnífics fons de l'arxiu barcelonès.

Una altra novetat metodològica important és l'ús de les observacions arqueològiques com a eina auxiliar de la història. A les *Cròniques d'Espanya* aquestes se centren en tres elements monumentals del passat romà de Barcelona, sobre els quals Carbonell mostra un bon coneixement ocular i una aguda reflexió, el

9. J. RUBIÓ I BALAGUER, «Un bibliòfil català del segle XV, En Pere Miquel Carbonell», *Humanisme...*, 90-100; «Els autors clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell fins a l'any 1484», *Miscel·lània Crexells*, Barcelona, 1929, 205-222.

10. Sobre les fonts cronístiques, remeto al nostre estudi introductori a P. M. CARBONELL, *Cròniques...*, en especial I, 70-94.

11. M. DE BOFARULL, *Opúsculos...*, I, II-III.

12. Gràcies a l'ajut de Jaume Riera i Sans, n'hem pogut identificar la gairebé totalitat als fons actual de l'ACA. En deixem constància completa a la nostra edició de P. M. CARBONELL, *Cròniques...*

temple romà del carrer de Paradís —que la historiografia medieval havia atribuït a la sepultura del mític rei Hispan—; l'aqüeducte que transportava l'aigua del Besòs a Barcelona; i les muralles dels segles III-IV. Per la seva precisió, ens permetem reproduir aquesta darrera descripció, que Carbonell contextualitza en el seu discurs històric,

«Car la ciutat llavors era molt poca, e no tenia sinó la predita muralla vella, buy en dia enderrocada, la qual stava quasi sobre un mujol prenent del portal de la plaça Nova, e tirava per lo trench qui's diu de la Seu o de la Casa de la Almoyna, e passava per dins lo Palau Major Real, fins a la plaça del Blat. E tirava de la plassa del Blat per lo carrer de Beseya e feria a la devallada del Forn de Viladecolls, al Regomir. E per lo Regomir circubia lo palau del governador, qui és stat appellat Palau Menor Real, y ara se appella lo palau de la Comtessa, y en altra manera de la reyna Margarita; e tirava vers la devallada del Pou Nou, e prenia lo palau de l'archabisbe de Tarragona, circuint lo castell Nou e los banys Nous, tirant per lo carrer vuy appellat de la Palla. E venia a cloure's al dit portal de la plasa Nova. E açò era tot lo circuit de la ciutat de Barcelona, qui après s'és ampliada e s'és feta tan gran com vehem».

Justament amb l'arqueologia, Carbonell utilitza també els coneixements de l'etimologia gramatical, un altre dels terrenys en què l'humanisme havia protagonitzat una important revolució metodològica. Així, a tall d'exemple, tot rebatent els textos medievals en què s'afirmava la fundació de Vic per part del mític Hèrcules, l'arxiver escriu, «No és ver, car Vic no's lix fos edificada en aquell temps, ne per Hèrcules li fóra estat imposat nom lati, mas grech. E consta encara que Vich antigament havia nom Ausa, d'on és dit Osona».

L'arxiver utilitza arguments similars en altres exemples, com els de les ciutats de Lleida i de Barcelona —en què desmunta la tesi medieval de la seva fundació hercúlea, tot defensant, amb Jeroni Pau, la tesi púnica.

Les Cròniques d'Espanya, els continguts

En aquest apartat, ens centrarem en algunes de les idees centrals de l'obra i en aquells passatges en què les aportacions de Carbonell són més importants.¹³

a) *Una crònica de Catalunya*

Tot i que el títol ha induït a més d'un error, el propòsit de Carbonell era escriure una història de Catalunya —o, més exactament, una història dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Si el text arrenca amb els reis gots, és per la filiació directa que els humanistes catalans establiren entre aquests i aquells. Heus aquí alguns passatges en què l'autor descriu l'objectiu de l'obra,

13. El lector podrà trobar-ne un resum exhaustiu del contingut al nostre estudi introductori a P. M. CARBONELL, *Cròniques...*, I, en particular 45-58.

«Com en aquesta mia història mon intent no és estat, ni és, se serà, de scriure altres gestes, sinó tan solament dels reys de Navarra, de Aragó e comtes de Barcelona».

«Lo meu intent desús posat en fer la present història, qui és tan solament dels reys gotths e dels reys de Aragó e dels comtes de Barcelona».

L'ús del mot Espanya, que, com veurem, comportarà molta confusions i malentesos entre els historiadors catalans contemporanis, ha de ser entès en el seu context. D'una banda, l'ideal humanista de recompondre la Hispània romana —l'*Hispaniam restaurare et recuperare*. D'altra banda, també, la vindicació del pes històric de la Hispània Citerior, identificada amb Catalunya, en un moment en què, amb la fusió de les corones d'Aragó i de Castella, s'establia també una pugna per l'hegemonia entre els regnes peninsulars i, doncs, per l'apropiació del mot clàssic d'Hispània —un combat que també es va lliurar a bastament en el camp de la historiografia.¹⁴

b) La vindicació de la història antiga, contra els mites medievals

La historiografia catalana baixmedieval era clarament deutora, pel que fa a la història antiga, de l'obra *Historia de rebus Hispaniae* de l'arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada, composta vers 1243.¹⁵ El Toledà havia engiponat un discurs historiogràfic que entrecruava hàbilment les dues grans tradicions mítiques de la fundació d'Hispània, la bíblica —amb Túbal, fill de Jàfet i nét de Noè— i la clàssica —amb Hèrcules. Aquesta versió donava una explicació satisfactòria a la fundació d'algunes de les ciutats catalanes, com Tortosa, Barcelona, Vic i la Seu d'Urgell. Per això va ser seguida, gairebé literalment, per diversos textos medievals catalans, com la *Crònica de Sant Joan de la Penya* o, fins i tot, les *Històries e conquestes del realme d'Aragó e Principat de Catalunya* de Pere Tomic, obra enllestida el 1438 i impresa a Barcelona el juny de 1495, pocs mesos després que l'arxiver reial iniciés la seva crònica.¹⁶

La reacció de Carbonell davant aquest cicle mític va ser fulminant. En els capítols introductoris de les *Cròniques d'Espanya*, l'arxiver reial el qualifica de «errors e rondalles», escrits «ineptament» i «sens fundament algú». Carbonell en responsabilitza, en última instància, Isidor de Sevilla i, sobretot, l'arquebisbe Toledà,

14. E. DURAN, «Els conceptes d'Espanya en el segle XVI», *L'Avenç* 244, febrer de 2000, 27-34.

15. M. COLL I ALENTORN, «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», *Estudis Romànics* III, 1951-1952, 139-196.

16. J. IBORRA, «Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya compilades per lo honorable mossèn Pere Tomic, cavaller, les quals tramès al molt reverent arquebisbe de Saragossa' —1438—. Edició crítica i estudi lingüístic», Tesi doctoral inèdita, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, València, 1998; E. DURAN, «La difusió de l'obra de Pere Tomic, edicions i manuscrits», *L'Avenç* 165, desembre de 1992, 32-53.

«...lo qual reverent arquebisbe, encara que es crega ésser stat home de gran dignitat, devoció e probitat, e no del tot inerudit, no-res-menys, per manament de la edat en la qual scrivi, no havent cognició de bons auctors e bones letres, fàcilment podia errar e poch saber en les històries dels antichs e elegants auctors, axí grechs com latins».

Tanmateix, el refús dels mites medievalitzants sobre la història antiga no dona lloc a una reconstrucció alternativa d'aquell període. Carbonell opta —com més tard farà també Jerónimo Zurita— per iniciar el seu relat històric sobre unes bases més properes i sòlides. Tot just algunes referències esparses a la Barcelona romana i als seus orígens púnics apareixen com a breus pinzellades sobre aquell període.

c) *La baula gòtica*

La vindicació dels temps gòtics —i amb ells de l'anomenada tesi neogoda— és una constant de l'humanisme català. Ja el cardenal Joan Margarit havia atribuït l'origen etimològic del mot Catalunya a una Gotolània, o terra dels gots i alans, compresa entre l'Ebre, el Cinca i els Pirineus —i contraposada a una Gocitània transpirinenca, o Llenguadoc. Al sermó de la missa major dedicada a les exèquies del rei Joan II, sempre segons Carbonell, Margarit

*«dedubí la noble prosàpia e descendència real, la qual hagué aquest gran rey príncep e senyor nostre don Joan de aquells nobles reys gots, primers conquistadors en Alamanya, après en Itàlia e despuys en Spanya, hon assitiaren llur real casa e aquí perpetuaren llur regne e stat real, de la prosàpia dels quals reys goths lo dit gloriós rey don Joan devallava per recta línea».*¹⁷

Jeroni Pau també s'inclinà per la tesi neogoda i sostingué la idea que Barcelona gaudí, sota la dominació visigoda, d'un període d'especial prosperitat,

*«A Barcelona, durant la dominació goda, a causa del continuat augment de població, foren construïdes moltes cases als suburbis, i fou considerada entre les ciutats més grans d'Espanya, car llavors els gots hi havien establert llur capitalitat».*¹⁸

Carbonell dedica una part substancial de l'obra als reis gots. Tanmateix, intenta ocultar la font que segueix en aquest apartat, de manera gairebé literal, la *Crònica abreviada* del castellà Diego de Valera, que havia estat editada a Sevilla el 1482 i reimpressa el 1489.

d) *Els orígens nacionals*

Si per a la història antiga Carbonell havia rebutjat els mites forjats pel Toledà, per als orígens comtals s'oposà a la llegenda d'Otger Cataló i els nou barons,

17. M. de BOFARULL, *Opúsculos...*, I, 239.

18. J. PAU, *Obres*, I, 315.

un relat baixmedieval que havia assolit la seva versió més completa a les *Històries e conquestes...* de Pere Tomic.¹⁹ La negació de la veracitat d'aquest relat té dos fonaments, l'absència de fonts autoritzades en què es pugui recolzar, i la constatació que els mots «Catalunya» i «catalans», que la llegenda deriva del mític Otger, no apareixen cronològicament fins molt més tard. En paraules de l'arxiver,

«Per cert, fóra stat molt convenient [que Tomic] bagués nomenat lo auctor qui ho posa, car tals coses no s ligen en historial alguí approvat. Així, pot passar a cosa apòchbrifa e de poca fe, majorment que fins al temps de Carolo Calvo emperador no legim aquests noms de catalans, sinó que dita província se nomena, en temps de Carles Maynes e de Loýs emperador, de Hespanya gòthica.»

L'oposició a la llegenda d'Otger Cataló pot tenir, doncs, uns orígens purament erudits. Al capdavant, com hem vist, a la Catalunya del segle xv es contraposaven dues etimologies de Catalunya; i Carbonell, com a humanista s'arreglerà a favor de la tesi gòtica. Tanmateix, pot tenir també una arrel política, la llegenda d'Otger Cataló afirmava la conquesta original del Principat per diverses grans famílies feudals, el poder de les quals hauria estat confirmat després per Carlemany i els seus successors. En definitiva, subratllava l'existència d'una conquesta autòctona, no dependent de França, però també d'uns drets originaris de la gran noblesa catalana, previs i, de fet, superiors als de la mateixa monarquia. No endebades aquesta llegenda va ser utilitzada, durant els segles següents, com una argumentació històrica a favor de les lectures més radicals de les tesis pactistes o constitucionalistes.²⁰

Així, si bé l'escepticisme de Carbonell s'estén també a les llegendes referides al casal de Barcelona, l'autor opta finalment per reproduir-les. Ens referim, d'una banda, a la llegenda de Guifré el Pelós i la comtessa de Flandes,²¹ que Carbonell transcriu gairebé literalment de la *Crònica general* de Pere III; i al relat del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya, que en el text de l'arxiver assoleix la seva versió més acolorida i circumstanciada.²² Tanmateix, sobre la primera comenta,

«E de tota la hystòria de Guiffré Pelós e de la comtessa de Flandes no se'n llig res auentich en la vida e gestes de l'emperador Loýs. Jatsia en alguns libres de hystòria o chròniques de Hespanya compostes per auctors no aprovats es troben

19. M. COLL I ALENTORN, «La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons», *Estudis Romànics* I, 1947-1948, 1-47.

20. A. ALCOBERRO, «Pactisme et absolutisme. La pensée politique dans la Catalogne moderne (xve-xviiiè siècles)», *Colloque International. La construction de l'État-nation. France, Espagne, Pays Nordiques (xixè-première moitié du xxè siècle)*, Tolosa, Université de Toulouse-II Le Mirail, març de 1999 (actes en curs de publicació).

21. M. COLL I ALENTORN, *Guifré el Pelós en la histortografia i en la llegenda*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1990.

22. J. RUBIÓ I BALAGUER, «Les versions catalanes de la llegenda del bon comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanya», *Història i historiografia*, Montserrat, Publicacions de l'Abadja de Montserrat, 1987, 268-316 (Obres de Jordi Rubió i Balaguer, VI).

la dita hystòria de Guiffré e d'altres coses qui, com dit és, per no ésser scrites per auctors aprovats, no's poden auçtènticament asseverar. E per ço, com al dit misser Hierònim [Pau] e a mi par ésser coses apòcriphes, ne fa tal menció leixant-ho a la discreció dels legints qui creure-ho volran.

L'arxiver dóna uns arguments molt similars per reproduir la llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya.

Pel que fa als orígens comtals, Carbonell és el primer autor català que cita la figura del comte Bernat de Septimània. Ho fa mitjançant les obres dels humanistes italians Flavio Biondo i Bartolomeo Sacchi, dit el Plàtina, que l'arxiver va conèixer probablement a través del seu cosí Jeroni Pau.²³

e) *Tres elogis reials, Jaume I, Pere III i Alfons IV*

Aquests tres monarques són objecte dels capítols més circumstanciats i elogiosos; del segon, a més, com hem vist, se'n transcriu la *Crònica personal*. Mitjançant llur retrat biogràfic, Carbonell reflexiona sobre les virtuts que ha de tenir un bon príncep. Les *Cròniques d'Espanya* són, probablement, doncs, la primera crònica general de la historiografia catalana que estableix una clara jerarquia entre els monarques, que arrenca ja en la decisió de dedicar-los un nombre de fulls fortament desigual. El mateix autor ho justifica en cloure el regnat de Jaume I,

«E nengú no's meravell si en les altres vides dells reys dessús designades yo no he tengut l'orde que en aquesta he tengut de desinar-hi tots los qui en temps de aquest rey Jaume són estats [...], car a mi ha aparegut, per la virtut e santedat d'aquest rey En Jaume, extendre més a la ploma en aquest loch que en los altres.»

D'altra banda, els elogis a aquests reis són clarament deutors de les anomenades Grans Cròniques medievals, pel que fa als dos primers, i de les biografies dels humanistes italians, pel que fa al tercer; en tots els casos, però, a més d'interpol·lar altres fonts, Carbonell fa un ús estens de la documentació de l'Arxiu Reial.

Jaume I és qualificat de «gran conquistador e molt amat e volgut per tot lo poble» i de «sàpientíssimo e religiosíssimo rey». Entre les seves virtuts Carbonell destaca la liberalitat, la saviesa com a governant, la valentia i la santedat.

L'elogi de Jaume I serà àmpliament utilitzat per la historiografia valenciana de la segona meitat del segle XVI, i fixarà les bases del mite valencianista del monarca.²⁴ Així, per exemple, Carbonell recull una informació lateral de la *Crònica* de Bernat Desclot per afirmar rotundament,

23. M. COLL I ALENTORN, «Dos humanistes italians en la nostra historiografia», *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona, 1973, 129-139. Vegeu els nostres comentaris a P. M. CARBONELL, *Cròniques...*, I, 89-91.

24. E. BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, ed. Tres i Quatre, 1984, 2 vols.

«Y encara aquest excel·lentíssimo rey En Jaume hagué altre special do de nostre senyor Déu, axí com los seus apòstols, car ell entengué e sabé per si mateix, sens mestre e instructor, les divinals scriptures, per gràcia del sanct Spirit; e preicava en totes festes de l'any en qualsevol ciutat o loch ell se trobàs, a honor e glòria de nostre senyor Déu e dels sancts, molt devotament e maravellosa, al·legant de pas en pas les sacres scriptures, e aquelles splanant, que si fos un gran mestre en theologia, millor dir, sermonar, explanar, declarar no poguera».

El 1551, quatre anys després de l'edició de les *Cròniques* de Carbonell, l'historiador i teòleg valencià Pere Antoni Beuter reproduïa aquest mite, tot citant-ne l'origen, a la *Segunda parte de la Crónica General de España y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia*,

«Solía, ballándose las fiestas en poblados menores, predicarles a los pueblos él mesmo, informándoles cómo havían de siempre tener su fe en Jesuchristo, Dios y hombre verdadero, y seguir su doctrina con caridad perfecta, esperando en Él galardón divinal».²⁵

La petja del retrat de Jaume I de Carbonell és també visible en altres autors valencians moderns, com Rafael Martí de Viciano i Gaspar Escolano.

Pel que fa a la figura de Pere III, Carbonell ressegueix amb una gran cura els fons de l'Arxiu Reial, amb l'objectiu de redactar uns considerables pròleg i epíleg a l'edició de la *Crònica personal* del monarca. A més, en reproduïx diversos discursos a la Cort general, dels quals destaca la bona factura retòrica. Tot seguint les postilles al manuscrit, redactades amb posterioritat a l'obra,²⁶ l'arxiver el descriu com a «home de poca e feble estatura personal, mas hagué lo seu cor molt ardit, liberal, valent, piadós e molt justicier».

Carbonell situa en aquest regnat l'origen de la generalització dels mals usos, que tanmateix justifica com una concessió a la Cort general, a causa de les grans despeses que ocasionava l'empresa bèl·lica de Sardenya. Malgrat tot, valora molt especialment dues qualitats de Pere III, la de monarca ordenancista, o «cerimoniós», que va establir amb cura l'ordenació de la casa reial; i la d'intel·lectual pre-humanista, aficionat a l'astrologia i a la història, i gran escriptor i orador. Aquesta darrera faceta seria revalorada, segles més tard, pels autors de Renaixença i del Noucentisme.²⁷

25. P. A. BEUTER, «Segunda parte...» (facsimil de l'edició de València, 1604), *Cròniques de València*, València, Generalitat Valenciana - Consell Valencià de Cultura, 1995, 318.

26. Editades per V. J. ESCARTÍ, «El Ms. 212 de la B.U.V. i les cròniques de Joan I, Martí l'Humà i Ferran I», *Caplletra* 15, tardor 1993, 31-48.

27. J. RUBIÓ I LLUCH, *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*, Barcelona, 1889; L. BADIA, «L'humanisme català», formació i crisi d'un concepte historiogràfic, *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, 41-70; M. BATLLORI, «Entorn de certs corrents actuals sobre l'humanisme català i el Renaixement a Catalunya», *De l'Humanisme i del Renaixement*, València, ed. Tres i Quatre, 1995, 219-250 (Obra Completa de Miquel Batllori, V).

El retrat d'Alfons el Magnànim és, com ja hem assenyalat, l'elogi del rei humanista. La biografia es construeix mitjançant diversos passatges espigolats de les biografies de Bartolomeo Facio i, sobretot, d'Antonio Beccadelli, dit el Panormita; d'aquesta darrera en tradueix un llarg fragment. Se'n dedueix un monarca caracteritzat per les virtuts del seu temps, el coratge, l'ardidesa, la generositat, el desig de saber i l'amor pels clàssics.

f) *Crònica del seu temps*

Per consell del seu cosí, Jeroni Pau, Carbonell va decidir no incloure el regnat de Ferran II en el seu treball. Les raons que expressa són prou eloqüents,

«Jatsia alguns hagen dit que la devia acabar descrivint-hi los actes fets per lo rey don Ferrando, fill del rey don Juan de gloriosa memòria, emperò lo preudit misser Hierònym Pau, cosí meu, ha consellat lo contrari, ço és, que no componès sinó fins al rey don Juan inclusive, deixant-ho compondre als chronistes del rey don Ferrando, qui'n són bé pagats e yo forte no seré remunerat.»

L'arxiver es refereix als historiadors que van rebre salaris del monarca per escriure cròniques del seu regnat, o del regnat del seu pare, Joan II, com el sicilià Lucio Marineo, l'aragonès Gonzalo García de Santamaría i els castellans Andrés Bernáldez i Diego de Valera. Cal recordar que Ferran II era molt conscient del valor de la història com a arma propagandística i política.

Tanmateix, les *Cròniques d'Espanya* esdevenen una font privilegiada per entendre tres importants episodis de la història coetània, els conflictes socials de Barcelona; la guerra civil; i l'atemptat contra Ferran II esdevingut a Barcelona el 1492. Pel que fa al primer tema, Carbonell s'arreglera amb l'actitud de la Biga i descriu amb força detall els fets produïts des de 1452 fins a la reforma municipal de Ferran II.

El relat de la guerra civil és probablement el més ric quant a les fonts utilitzades. Tot i el seu fervent reialisme, Carbonell el precedeix amb una introducció en què afirma el desig d'objectivitat i l'ús de fonts diverses i contrastades,

«Per repel·lir dubitacions que's porien fer en lo que és escrit en la propsegüent història del rey don Juan, la qual ab gran treball y discurs de molt temps yo he descrit segons he vist a l'ull y en memorials y dietaris y en llibres e registres autèntichs, pos e fas ací aquesta menció. [...] E sàpia lo legidor que tots los calendaris, encara que tinguen variació, tots són vertaders; no y ha erra alguna; que tot quant és ací escrit és bé posat, y ab veritat.»

Carbonell utilitza records personals, documents d'arxiu —com la Concòrdia de Vilafranca, que transcriu literalment—, relacions cronístiques i fins i tot un dietari institucional —el *Dietari de la Generalitat*, aleshores segrestat a l'Arxiu Reial com a conseqüència de la guerra. El resultat és un text ponderat, però sovint reiteratiu, ja que Carbonell no pretén fer un discurs integrador dels fets del conflicte bèl·lic, sinó copiar successivament la documentació que n'ha recollit.

És en aquest sentit que cal entendre la darrera frase de l'advertiment als lectors que acabem de transcriure.

El discurs es clou amb una reflexió de caràcter moralitzador, però també amb un desigual repartiment de culpes que diu molt de la seva noció del poder,

«Déu sab si són estats peccats seus [de Joan II] ho de sos vassalls, si bé crech yo són estats més meus e dels altres vassalls seus, emperò a l'ull yo e los altres havem vist lo gran bé que nostre senyor Déu li ha volgut, per haver pres ell tots los mals ab gran paciència.»

Tot i la decisió de no allargar la crònica fins al regnat de Ferran II, l'arxiver publica, en forma d'apèndix, el

«Transump de l'epístola que yo, Pere Miquel Carbonell, escriví e trametí al doctor regent la Cancelleria del nostre rey misser Bartomeu de Verí, trobant-se en València ab la filla del rey don Juan, per mi ordenada, del cas fortuït de la coltellada donada per un orat al rey don Fernando, rey d'Aragó.»

La transcendència de l'atemptat, esdevingut el 7 de desembre de 1492, i el fet de ser-ne testimoni ocular, decidiren Carbonell a publicar aquest document de gran importància històrica. Cal tenir en compte que es tracta de la font més completa i circumstanciada per reconstruir l'esdeveniment, el qual tot just és esmentat en una breu nota del *Manual de novells ardits*, o *Dietari de l'Antic Consell barceloní*, i en un capítol de la *Historia de los Reyes Católicos don Fernando y doña Isabel*, del cronista castellà Andrés Bernaldez.

Carbonell descriu amb gran detall l'atemptat perpetrat pel pagès de remença Joan de Canyamars i el clima de commoció que es visqué a la ciutat en les hores següents. També explica la conclusió a què arribà la investigació oficial, després de sotmetre'l a interrogatoris i tortures,

«Y és estat vist que era endiablât e foll, orat e insensat. Que persona del món no lo y ha fet fer, sinó lo diable.»

Finalment, descriu amb absoluta precisió la «crudelíssima mort» a què va ser sotmès.

L'edició de les Cròniques i la repercussió en els autors moderns

El text de les *Cròniques d'Espanya* va ser editat a Barcelona el 1547, trenta anys després de la mort de Pere Miquel Carbonell. A hores d'ara és impossible identificar l'instigador d'aquella edició. Tanmateix, podem situar-ne el context i assenyalar-ne les repercussions immediates.

A partir de la tercera dècada del segle XVI es palesa un interès creixent per la història en tots els regnes hispànics. El 1530 s'editava a Alcalá el *De rebus*

Hispaniae memorabilis opus del sicilià Lucio Marineo. El 1534 s'imprimia a Barcelona la tercera edició de les *Històries e conquestes...* de Pere Tomic, amb una interessantíssima epístola introductòria de l'humanista i professor de la Universitat de Barcelona Martí d'Ivarra. Quatre anys després, Pere Antoni Beuter publicava, en català, la *Primera part de la Història de València*, que ha de ser considerada l'obra historiogràfica pionera al País Valencià. El 1543, el cronista castellà Florián de Ocampo donava a la llum *Los cuatro libros primeros de la Crónica General de España*. Dos anys més tard, a Granada, l'humanista Sancho de Nebrija editava un compendi d'obres historiogràfiques hispàniques, que incloïa el *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit.

L'eclosió historiogràfica va tenir també un inequívoc vessant institucional. Així, les Corts de Toledo de 1538 van crear la figura del cronista oficial de Castella, que va recaure en Florián de Ocampo. Gairebé deu anys més tard, el 1547, les corts d'Aragó van aprovar la creació del càrrec de cronista del regne, per al qual va ser nomenat Jerónimo Zurita. A Catalunya, la Cort general de 1564 va aprovar aquesta mateixa mesura, tot i que el càrrec va romandre vacant fins a començament del segle XVIII.²⁸

Durant la segona meitat del segle XVI i els primers decennis del XVII, la historiografia catalana va disposar d'una nòmina considerable d'autors, entre els quals destaquen Francesc Tarafa, Antoni Viladamor, Cristòfor Despuig, Lluís Ponç d'Icard, Francesc Comte, Francesc Calça, Antoni Agustí, Dionís Jeroni de Jorba, Onofre Manescal, Pere Gil, Francec Diago i Jeroni Pujades.²⁹

Les *Cròniques d'Espanya* van tenir repercussions innegables sobre les seves obres. Es tracta en general, però, d'un impacte ambivalent. D'una banda, és freqüent que reproduïxin alguns dels comentaris i dels documents d'arxiu publicats per Carbonell. D'altra banda, tanmateix, la majoria critiquen el refús de l'arxiver als mites fundacionals i comtals. Cal tenir en compte que aquells havien estat refermats per l'edició, el 1498, a Roma i a Venècia, dels *Commentaria super opera auctorum diversorum de antiquitatibus loquentium* d'Annio de Viterbo. Aquesta monumental falsificació històrica al·legava l'autoritat de diversos suposats historiadors antics per justificar un passat esplendorós per a Hispània, fins al punt que els seus primers reis haurien començat a governar sis-cents anys abans de la fundació de Troia. Sembla evident que aquest muntatge responia als interessos polítics del papat, aleshores en mans d'Alexandre VI —el darrer papa Borja—, i de la diplomàcia hispànica a Itàlia. Tanmateix, aviat va tenir una innegable repercussió en terres peninsulars, de primer mitjançant Nebrija i Lucio Marineo, més tard, ja plenament consolidat, a través de les obres de Beuter i Ocampo.³⁰ D'altra banda, també la llegenda d'Otger Cataló i els nou barons va suscitar un gran nombre d'adhesions en la historiografia catalana moderna.

28. A. ALCOBERRO, «La historiografía de la Corona de Aragón en el reinado de Felipe II», *Congreso Internacional. Las sociedades ibéricas y el mar a finales del siglo XVI*. Lisboa, 1998, Madrid, 1998, vol. III, 7-28; «Pactisme et absolutisme...»

29. A. ALCOBERRO, «La historiografía...».

30. R. B. TATE, «Mitología en la historiografía española de la Edad Media y del Renacimiento», *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*, Madrid, Gredos, 1970, 13-32; J. CARO BAROJA,

El cas de Pere Antoni Beuter ens sembla particularment emblemàtic. La segona part de la seva crònica de València, que s'inicia amb la formació dels comtats catalans, va ser publicada, com ja ha estat dit, el 1551. Beuter hi reproduïx un bon nombre de documents d'arxiu publicats per Carbonell i subscriu alguns dels seus comentaris —com el dedicat a la santedat de Jaume I, al qual ja ens hem referit. Tanmateix, Beuter repeteix amb tot detall la llegenda d'Otger Cataló, cosa que l'enfronta inevitablement al nostre autor,

«Y maravillome mucho de un nuevo escritor cathalán llamado Carbonell, que dize no haver ballado escritor que diga que el emperador Carlos [Carlemany] tuvo señorío en Cathaluña, de Lobregat al río Noguera, pues él mesmo [Carbonell] haze fe del privilegio que ponemos, dado al abat de Santo Cucufato, monasterio de Barcelona, de rentas que estavan en estas partes que tenemos dicho. Y quiero poner el traslado del privilegio como él haze fe d'él.»³¹

El text publicat per Carbonell era, en realitat, un precepte del rei Lotari datat el 986.³²

L'oposició a la llegenda d'Otger Cataló va suscitar també el rebuig de Cristòfor Despuig. L'autor de *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, després d'elogiar l'edició de Carbonell de la *Crònica personal* de Pere III, i de ponderar la seva versió de la llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya, mostra la seva sorpresa davant la negativa de l'arxiver a acceptar aquell relat,

«Y no sé a què propòsit, que si aquella ordinació fóra perjudicial o donara desllustre a Cathalunya no fóra mal fer-hi contrari, encara que no fos ab bon fonament, però essent cosa tan singular y tan principal que com ella no la y ha en la cristiandat tota, no sé què pogué moure'l a fer-hi la contradicció que y ha feta essent cathalà, que no u sabera fer més un castellà.»³³

Amb Carbonell, Despuig rebutja també, en aquest punt, els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita. I és que el cronista aragonès havia afirmat,

«No ha faltado autor, también catalán, de nuestros tiempos, que con autoridad de un muy grave varón que fue muy señalado en letras, de varia doctrina y mucha noticia de la antigüedad, que fue natural de Barcelona y se llama Gerónimo Paulo, ha presumido derribar todos los fundamentos de aquella historia de Tomich en esta parte, a donde trata de la entrada y origen de aquellos nueve barones, y de

Las falsificaciones de la Historia (en relación con la de España), Barcelona, Club de Lectores, 1991, 47-111.

31. P. A. BEUTER, «Segunda parte...» (facsimil de l'edició de València, 1604), *Cròniques de València*, València, Generalitat Valenciana - Consell Valencià de Cultura, 1995, 64.

32. Ha estat editat modernament per R. D'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, Barcelona, 1926-1952, vol. I, 194-200.

33. C. DESPUIG, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Edició a cura d'E. Duran. Barcelona, Curial, 1981, 62-63, 87-88 i 182-183.

*las otras cosas antiguas de Cataluña; y lo da todo por ficción y burla. Y d'esta opinión son algunos, pues hubo otras casas nobilísimas y de la misma antigüedad, cuyos descendientes se agravian haber sido excluidos del número d'estos primeros barones y muestran su origen en aquellos tiempos, como son los Centellas y Cruillas.*³⁴

El rebuig a la llegenda d'Otger Cataló va ser també criticat per Gaspar Escolano —el qual, tanmateix, va denunciar amb contundència les faules d'Annio de Viterbo. Escriu Escolano a la *Década primera de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia* (editada en dos volums, 1610-1611),

*«Ponen duda a la entrada d'estos capitanes, y hazen menosprecio d'ella, Hierónimo Paulo, Pedro Carbonell y Çurita en el prólogo de los Anales. Mas no sé yo con qué fundamentos quieren contraponerse a la corriente de la tradición, y a tantos modernos que lo escriben. No seré porfiado en esforçar que passassen assí todas aquellas particularidades que refiere Tomich, que fue el primero que lo puso en corónicas, año setecientos treynta y tres. Pero que Auger Catalón fuesse de los primeros conquistadores, demás de quadrar con el ofrecimiento de su rey Carlos Martelo, y bozearlo la fama constante desde el principio de la conquista, lo verifica el nombre que desde su entrada començó a tener aquella provincia, llamándose Cataluña».*³⁵

Per uns motius molt similars, Jeroni Pujades va referir-se a la «llengua malèvola» de Carbonell, a la *Corònica Universal del Principat de Catalunya*, editada a Barcelona el 1609.³⁶ I, encara, Andreu Bosc va qualificar l'autor de «pur notari» al seu *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, imprès a Perpinyà el 1628.³⁷

La reacció contra la incredulitat de Carbonell va arribar fins als *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Penya (1709), l'obra que culmina l'esforç historiogràfic català realitzat en època dels Àustria.³⁸ Feliu de la Penya, que, d'altra banda, es mostra deutor de Carbonell en molts altres passatges, no es pot estar de recriminar-li la seva oposició a la llegenda d'Otger Cataló i els nou barons,

«La duda en la certeza de la entrada en Cataluña de Otger y Nueve Barones no es culpable en quien formó la idea contra Cataluña, pero lo es sin disculpa en Zurita por dar fe a Carbonell, escrivano aunque archivero del Real Archivo

34. J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*. Edició a cura d'A. Canellas López. Saragossa, 1967-1990, vol. 1, 12.

35. G. ESCOLANO, *Década primera de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, València, 1610-1611. Reimpresió facsímil, València, 1972, llibre segon, cap. XVII, col. 355.

36. Capítol XI.

37. Citat per J. RUBIÓ I BALAGUER, «Pere Miquel Carbonell, bibliòfil», *De l'Edat mitjana al Renaixement*, Barcelona, Teide, 1979 (2ª ed.), 123. L'obra de Bosc ha estat objecte d'una edició facsímil recent, Barcelona-Sueca, 1974.

38. Edició facsímil, Barcelona, Base, 1999.

*de Barcelona, el qual, como no halló a Otger en el Archivo, sin advertir que no era de aquel tiempo y que Barcelona estava ocupada de moros, juzgó no le avía de buscar en otra parte. Pero por un escrivano que la duda, tenemos la tradición, escrituras y los más insignes letrados que la aseguran, obligándonos a creerla la fuerça de la verdad y razón. Favorece la tradición antiquíssima, de padres a hijos ésta venida, y vitorias que referiremos. La tradición es primera que la Historia, como el hablar que el escribir. [...] Luego si esta tradición se halla tan fixa en Cataluña de la venida y hechos de Otger y de sus amigos, será temeridad negarla.*³⁹

Ben diferent va ser l'actitud d'un lector del segle xvii d'un dels manuscrits de les *Històries e conquestes...* de Pere Tomic, el qual anotà al marge,

*«Del capítol quint enllà no va tant en creurer o deixar de creurer, axí lo que diu aquest historiador, com lo que després ha escrit son gran contrari Pere Miquel Carbonell en la Crònica o Història de Espanya, qui procurà desacreditar-lo en les coses gestes en Espanya ans del primer comte de Barcelona. Los dos són bons catalans, molts imitadors d'ells trobàssem».*⁴⁰

La rehabilitació de Pere Miquel Carbonell haurà d'esperar l'escola crítica il·lustrada del segle xviii, i en particular Gregori Maians. Aquest autor mostra reiteradament la seva admiració per l'arxiver. Així, en un assaig en què n'elogia l'habilitat per utilitzar els diversos calendaris antics, confirma la «muchu diligencia» amb què va escriure les *Cròniques d'Espanya*, però es lamenta també de «las erratas de imprenta, que son muchas, por haver impresso este libro Carles Amorós que, como era proenzal, sabía poco la lengua catalana».⁴¹

Les valoracions dels historiadors contemporanis

La figura de Carbonell va prendre nova volada amb la publicació dels *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell* (1864-1865). L'obra, en dos volums, va ser compilada per Manuel de Bofarull i de Sartorio, aleshores director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i publicada en la prestigiosa col·lecció «Documentos Inéditos del ACA», tot i que incloïa també alguns textos manuscrits conservats a l'Arxiu Capitular de Girona. Bofarull la va precedir d'una biografia molt completa de l'arxiver.

L'interès de Bofarull i de Sartorio per Carbonell té uns indubtables fonaments empàtics. Com aquest, Bofarull pertanyia a una nissaga d'arxivers vinculats a l'ACA, l'antic Arxiu Reial de Barcelona, iniciada pel seu pare, Pròsper de Bofarull i

39. *Ibidem*, I, 210.

40. Citat per, E. DURAN, «La difusió...», 34.

41. G. MAYANS I SISCAR, *Obras completas*, I. Historia. Edició preparada per A. Mestre i Sanchís. València, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 1983, 461.

Mascaró. Ell mateix ho confirma en referir-se a «*la particular circunstancia que reunía Carbonell, tan interesante para nosotros, de haber corrido a su cargo por espacio de 40 años a fines del siglo xv y principios del xvi la custodia del mencionado Archivo*».⁴²

Bofarull presenta les *Cròniques d'Espanya* com una obra cabdal de la historiografia catalana, i en valora les aportacions metodològiques, molt especialment l'ús de la documentació d'arxiu. Així, afirma que qualsevol estudiós de la historiografia del país

«después de admirar la severidad de estilo de los citados monjes [de Ripoll], el castizo lenguaje de don Jaime el Conquistador, la circunstanciada narración de Bernardo Desclot y la buena fe de Pedro Tomich, no podrá dejar de hacer alto en las Cròniques de Espanya de Pedro Miguel Carbonell. [...] Es indudable que este cronista sobrepujo en mérito a todos los que le habían precedido [...] por haber bebido en la rica fuente del Real Archivo hasta entonces no beneficiada».⁴³

D'altra banda, Bofarull confessa que es proposà de fer una traducció castellana de l'obra, finalment no realitzada, i denuncia els «crasísimos errores» de l'edició de 1547, dels quals culpa editors i impressor.

L'edició dels *Opúsculos...* va facilitar la lectura d'algunes de les obres menors de Pere Miquel Carbonell, però les *Cròniques d'Espanya*, com veiem, van quedar finalment al marge d'aquest impuls divulgador. Els textos publicats van contribuir a crear la imatge d'un Carbonell reialista i conservador, que havia de resultar fortament antipàtic en els medis intel·lectuals catalans de la fi del segle xx, cada cop més influïts pel republicanisme i el catalanisme polític. La biografia de Bofarull presentava algunes de les seves manies i obsessions, entre les quals destacava una aguda tendència a guixar els papers de l'Arxiu amb anotacions personals. La mateixa referència a Espanya en el títol de la seva obra cabdal havia de ser objecte d'una lectura anacrònica no gens favorable.

En aquest context apareixen les valoracions més negatives de Carbonell. Així, Salvador Sanpere i Miquel —que, d'altra banda n'utilitza a bastament la descripció de l'atemptat contra Ferran II—, no s'està de qualificar-lo de membre «de un partido francamente reaccionario, absolutista e inquisitorial» i de «embadurnador de los códices de la Cancillería confiados a su guarda».⁴⁴ Menys explícit, però més contundent encara, es mostra Jaume Massó i Torrents, el qual, en un balanç de la historiografia catalana medieval, presenta Carbonell com «*l'autor que marca més la decadència catalana, tant pel seu esperit com pel seu estil*».⁴⁵

Ja entrat el segle xx, Jordi Rubió i Balaguer en farà una nova lectura. Si l'arxiver Bofarull s'havia interessat pel Carbonell arxiver, Jordi Rubió i Balaguer, bibliotecari,

42. M. DE BOFARULL, *Opúsculos...*, I, III.

43. *Ibidem*, I, II-III.

44. S. SANPERE I MIQUEL, *Barcelona en 1492*, Barcelona, 1893, 37.

45. J. MASSÓ I TORRENTS, «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», *Revue Hispanique* XV, Nova York - París 1906, 131-132.

bibliòfil i erudit mostrà un agut interès per la bibliofília de Carbonell —fins al punt que arribà a disculpar-se'n, «Potser semblarà una mania de bibliotecari la meua simpatia per aquell home».⁴⁶

El 1926 publicà l'article «Un bibliòfil català del segle xv, En Pere Miquel Carbonell»,⁴⁷ en què destacava,

*«Un caire presenta de gran modernitat, que fa que molts dels seus pecats li puguin ésser perdonats, i és la seva gran amor als bons llibres, sentida amb una vanitat infantil i reflexiva alhora, que dóna un cert atractiu refust a refer la història de la seva biblioteca».*⁴⁸

Tanmateix, el retrat que Rubió i Balaguer fa de Carbonell reflecteix el munt de prejudicis ja consolidats aleshores entre la intel·lectualitat catalana. Rubió els corrobora amb una especial contundència, potser com excusant-se per haver-lo triat com a objecte d'estudi,

*«Esperit de curta volada, i encara eixalat per l'erudició pedantesca, el seu estil no tindrà mai ni vibració ni força suggestiva; home vanitos i cúpid, donarà més valor a les seves preocupacions familiars o burocràtiques o a les seves investigacions, de què ell pomposament es vantava, que als grans esdeveniments històrics dels quals fou mut testimoni».*⁴⁹

També les *Cròniques d'Espanya* són despatxades d'una plomada, sens dubte després d'una lectura insuficient o massa apressada,

*«Les Cròniques d'Espanya, d'En Carbonell, són una arreplega bigarrada, on la Crònica de Sant Joan de la Penya, de la qual tenia un manuscrit, avui a la Nacional de Madrid, i la del rei Cerimoniós es barregen amb records i fets personals i disquisicions indigestament erudites».*⁵⁰

Després d'unes afirmacions tan contundents caldria preguntar-se per què Rubió i Balaguer va continuar els estudis sobre un tal personatge. Però el cert és que, tres anys després, el 1929, Rubió publicà un article d'un gran interès i erudició, «Els autors clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell, fins a l'any 1484»,⁵¹ en què es confirmava la importància de la seva biblioteca, tant en un sentit quantitatiu com qualitatiu. Carbonell esdevenia, doncs, un humanista, menor o perifèric certament, però amb uns trets inequívocament moderns. Rubió en destacà el conreu de la llengua llatina, la correspondència amb humanistes italians i l'obertura a noves disciplines —com la crítica filològica, l'epigrafia i l'arqueologia. D'altra

46. J. RUBIÓ I BALAGUER, «Un bibliòfil...», 98.

47. Per a la referència completa, vegeu nota 9.

48. J. RUBIÓ I BALAGUER, «Un bibliòfil...», 92.

49. *Ibidem*, 91.

50. *Ibidem*, 92.

51. Per a la referència completa, vegeu nota 9.

banda, subratllà la importància de l'obra *De viris illustribus catalanis*, que presentà com un estudi «notabilíssim» i com un «significatiu assaig». Sense desempallagar-se dels tòpics psicologistes, però, arriba a afirmar, «Això dóna la mida de l'interès que presenta l'estudi dels orígens i desenrotllament del grup d'humanistes que, avançant-se als de la resta de la Península, apareix a Catalunya en el regnat de Joan II».

Aquesta línia, més matisada, reapareix en el capítol «Pere Miquel Carbonell, bibliòfil», publicat a *De l'Edat mitjana al Renaixement* (1948)⁵² i en altres obres de caire més general. En definitiva, els estudis de Rubió i Balaguer deixen en segon pla la faceta d'historiador de Carbonell, i en particular les *Cròniques d'Espanya*. D'altra banda, tot mantenint-ne la imatge de persona estrofolària i maniàtica, en destaquen l'aspecte de bibliòfil i d'humanista menor. Aquesta línia de recerca ha estat continuada per diversos autors.

Però ha estat en els dos darrers decennis del segle xx quan l'obra de Carbonell ha estat recuperada, si no encara en tota la seva amplitud, sí pel que fa a les fites més emblemàtiques. D'una banda, l'edició de les *Obres* de Jeroni Pau, a cura de Mariàngela Vilallonga (1986),⁵³ ja va alertar de la importància d'aquell primer nucli humanista del darrer terç del segle xv i del paper que hi jugà l'arxiver. L'edició, amb traducció catalana, del *De viris illustribus catalanis*, a cura de la mateixa autora (1988),⁵⁴ ha permès confirmar l'interès d'aquest text. La nostra edició de les *Cròniques d'Espanya* (1997) posa a l'abast del lector una obra injustament oblidada. El treball de Badia i Margarit (1999)⁵⁵ restableix l'autoria de les *Regles d'esquivar vocables* a Pere Miquel Carbonell i en realitza un estudi filològic molt complet.

52. Vegeu nota 37.

53. Vegeu nota 5.

54. Vegeu nota 6.

55. Vegeu nota 7.